

ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

УДК 811.111:811.133.1:8137

БЕЛЯЄВА А. В.

(Запорізький національний університет)

ДІЄСЛІВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ОСВІТА* В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено зіставному аналізу дієслівної вербалізації концепту ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах. Досліджуються семантика дієслів-вербалізаторів студійованого концепту в зіставлених мовах. Конституенти концепту ОСВІТА розглядаються як елементи фрейму.

Ключові слова: концепт, фрейм, слот, зіставний аналіз.

Беляева А. В. Глагольная репрезентация вербализованного концепта ОБРАЗОВАНИЕ в сопоставительном аспекте. Стаття посвящена сопоставительному аналізу глагольной репрезентации концепта ОБРАЗОВАНИЕ в английском, французском, украинском и русском языках. Исследуется семантика глаголов-вербализаторов анализируемого концепта в сопоставляемых языках. Конституенты концепта ОБРАЗОВАНИЕ рассматриваются как элементы фрейма.

Ключевые слова: концепт, фрейм, слот, сопоставительный анализ.

Belyaeva A. V. Verbal Representation of Concept EDUCATION in Contrast. The article focuses on the contrastive study of verbal representation of the concept EDUCATION in English, French, Ukrainian, and Russian languages. The study analyses the semantics of verbs that name the concept EDUCATION. Constituents of the concept EDUCATION are elements of the frame.

Key words: concept, frame, slot, contrastive analysis.

Одним із пріоритетних напрямків сучасних лінгвістичних розвідок стають проблеми форми репрезентації знань, структури мовної свідомості. **Актуальним** видається опис вербалізованих фрагментів картин світу представників різних соціумів, який дозволяє виявити універсальні та специфічні механізми мовної реалізації концептів, зокрема концепту ОСВІТА як феномена культури та цінності суспільства. **Мета** статті – дослідження концепту ОСВІТА вербалізованого ключовими дієсловами в англійській, французькій, українській та російській мовах. **Завдання** дослідження – встановити способи представлення аналізованого концепту в зіставлених мовах, виявити універсальні та національно-специфічні закономірності концептуалізації уявлень про освіту. **Об'єктом** дослідження є вербалізований концепт ОСВІТА. **Предмет** аналізу – способи вербалізації концепту ОСВІТА в дієсловах англійської, французької, української та російської мов.

Концепт ОСВІТА в досліджуваних мовах є лексикалізованим, уявлення мовців про освіту відображено в основних “автосемантичних класах слів” [Степанова 1978, с. 23–24]: дієсловах: *educate* (англ.), *(s')éduquer* (франц.), *освічувати(ся)* (укр.), *образовать(ся)* (рос.), іменниках, прикметниках, прислівниках. Конституенти концепту, виражені лексичними одиницями різної частини мовної належності, доцільно розглядати як елементи фрейму [Корнилов 2003, с.16]. У вітчизняній лінгвістиці основи фреймового аналізу були закладені С.А. Жаботинською, визначені дослідницею типи фреймів та процедури фреймового аналізу використовуються в нашій роботі [Жаботинська 1997]. Вербалізатори концепту ОСВІТА відповідають таким слотам фрейму: *educate* (v) (англ.), *(s')éduquer* (v) (франц.), *освічувати(ся)* (дієсл.), *образовать(ся)*(дієсл.)(укр.) – ДІЄ ТАК; *education* (n) (англ.) – ДЕЩО, *educator* (n) (англ.) – АГЕНС, *educated* (adj) (англ.) – *educative* (adj) (англ.) – *educational* (adj) (англ.) – ТАКИЙ, *educationally* (adv) (англ.) – ТАК. На нашу думку, вивчення конституентів концепту ОСВІТА в досліджуваних мовах доцільно проводити за допомогою моделювання предметного та акціонального фреймів: 1) акціональний фрейм: дехто (АГЕНС) діє, діє за допомогою дечого (ІНСТРУМЕНТ), діє у напрямку реципієнта (ПАЦІЄНС), діє у просторі (ТУТ), діє таким чином (ТАК), діє для (РЕЗУЛЬТАТ, БЕНЕФІЦІАНТ); 2) предметноцентричний фрейм: предмет (ДЕХТО) має якість (ТАКИЙ) існує у просторі (ТУТ) та часі (ЗАРАЗ) [Корнилов 2003, с. 16–20]. Розглянемо дієслова-вербалізатори концепту ОСВІТА докладніше: *educate* (англ.), *(s')éduquer* (франц.),

освічувати(ся) (укр.), *образовать(ся)* (рос.).

Першим етапом вивчення відповідних дієслів є аналіз дієслівної семантики, яка зафіксована в дефініціях тлумачних словників досліджуваних мов. Перше значення дієслова *educate* (англ.) у словнику Вебстера (1) *obsolete: to bring up (as a child or animal)* є застарілим, адже об'єктивує уявлення про освіту як процес загального розвитку, "взрощення" будь-якого живого організму, що знаходиться на початковій стадії розвитку (*child, animal*) [Webster's, с. 723]. У другому значенні (2 a–c) 2) a: *to develop (asa person) by fostering to varying degrees the growth or expansion of knowledge, wisdom, desirable qualities of mind or character, physical health, or general competence, especially by a course of formal study or instruction; b: to train by formal instruction and supervised practice especially in a trade, skill or profession; c: to provide with information* вміщено уявлення мовців про освіту як процес цілеспрямованого керованого впливу, який справляє діючий суб'єкт (агенс) на іншого суб'єкта (пацієнс) або на окремі риси та характеристики останнього [Webster's, с. 723]. Друге значення дієслова *educate* ми вважаємо основним семіотичним значенням. У третьому значенні (3 a–b)) a: *accustom; b: (1) to condition or persuade to feel, believe, or react in a particular way by providing with often selective information or knowledge; (2) to make willing to accept (as by providing with knowledge, information, or experience)* увагу сфокусовано на регулярності дії [Webster's, с. 723]. Четверте (4) *to make (as a person) competent in the handling of or dealing with by preparation, discipline, or expansion of knowledge or competence* та п'яте значення (5) a: *to remove (from a person's make-up) by education; b: to raise (as to a higher social or cultural level) by education; to educate a person, a thing, or a group* конкретизують уявлення про зміст освітньої діяльності (формування компетенції у певній діяльності; зміна певних характеристик особи) [Webster's, с. 723]. Як показав аналіз фактичного матеріалу, дієслово *educate* (англ.) переважно вживається в своєму провідному значенні, наприклад: (2 a) *Using tuition figures for public colleges, which educate about 77% of all students, the payback time is down to about 11 years, from about 17 in 1979, before the big tuition mark-ups* (LC, 10599), (2 c) *When six engine-builders cross the snow to sit at the big table and educate a guest in the factory's affairs, they don't bother inviting their managers* (LC, 45883).

У французькій мові основним семіотичним значенням дієслова *éduquer* (франц.) є його перше значення (1) *former l'esprit de qqn., développer ses aptitudes intellectuelles, physiques, son sens moral*, адже в ньому об'єктивовано уявлення мовців про освіту як цілеспрямований та керований вплив [Encyclopédie Multimedia Larousse 1998]. У другому значенні (2) *apprendre (à qqn.) les usages de la société, les bonnes manières* фокус переміщується в напрямку конкретного змісту освітньої діяльності [Encyclopédie Multimedia Larousse 1998]. У третьому значенні (3) *développer une faculté ou une fonction particulière* відбувається переорієнтація в межах акціонального фрейму, в межах якого з'являється БЕНЕФІЦІАНТ [Encyclopédie Multimedia Larousse 1998]. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що дієслово *éduquer* (франц.) вживається переважно в першому та другому значеннях.

В українській мові уявлення про освіту як діяльність втілене в дієслові *освічувати* (укр.) та його варіантах *освічуватися, освітити, освітитися*. Аналіз фактичного матеріалу показав, що дієслово *освічувати* (укр.) (перех., рідк.) – "дбати про чию-небудь освіту, знання, культуру та ін.; робити когось освіченим, обізнаним, свідомим, поповнювати чий-небудь знання, навчати" вживається лише в своєму основному варіанті [ВТССУМ, с. 682]. В аналізованому мовному матеріалі дієслово *освічуватися* "ставати освіченим, обізнаним, свідомим; навчатися". виявлено лише в одному реченні [ВТССУМ, с. 682]. У словнику Ожегова зафіксовано два дієслова на позначення освіти: *образовать* (несов. *образовывать*) (устар.) – "дать образование" [Ожегов 1985, с. 372].

Моделювання акціонального фрейму показало, що агенсом дії (за дієсловом *educate* (англ.), *(s')éduquer* (франц.), *освічувати(ся)* (укр.), *образовать(ся)* (рос.)) може бути **індивідуальний суб'єкт**: *When six engine-builders cross the snow to sit at the big table and*

educate a guest in the factory's affairs, they don't bother inviting their managers (LC, 45883); *Ainsi, Isabelle Lorenzo a éduqué les enfants a la pratique du cinéma et de l'image et Pierre Rongon les a aidés en journalisme pour monter le "Magapentes"* (LC, 58033); *Якщо ви не хочете вчити людей, якщо ви не хочете їх освічувати, ви отримуєте, зрештою, дикунів, які вас же і з'їдять* (День, 2004); *Я ее развиваю, образовываю* (НКР, образовываю 1). Лексичним наповненням відповідного слоту в аналізованих мовах виступають іменники та особові займенники. Викладене вище дає підстави говорити про певну універсальність у концептуалізації освіти як процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Попри існуючі тенденції до збільшення ролі самостійності суб'єкта освітньої діяльності, в свідомості носіїв досліджуваних мов укорінене уявлення про освіту як процес/діяльність, що здійснюється під керівництвом іншої особи (вчителя). Освітня діяльність може бути здійснена не лише окремою особою, але й групою осіб, що відображено у заповненні відповідного слоту одиницями на позначення **колективного суб'єкту**: *Unlike French, Spanish, and Italian, which were rooted in Latin – the tongue of the Vatican – English was linguistically removed from Rome's propaganda machine, and therefore became a sacred, secret tongue for those brotherhoods educated enough to learn it* (Brown 2003, с. 256). В українській та російській мовах мові слот АГЕНС може заповнювати одиниця на позначення **означеного матеріального об'єкта** або **нематеріальної сутності** (наприклад, в українській мові – діяльності (журналістика) та суспільно-політичним ладу): *Журналістика повинна не тільки інформувати про «сякі-такі» події, а й культурно освічувати, повідомляти людям справді соціально потрібну інформацію* (День, 2009), *Була, однак, більш вагома причина живучості комуністичного ладу, яка не часто береться до уваги. Ставлячи кожну людину в цілковиту залежність від себе, цей лад змушений був брати на себе й обов'язок годувати її, освічувати, лікувати, розважати...* (День, 2007); *Ведь все, среди чего мы растем и живем, что видит наш глаз, слышит ухо, – нечувствительно образовывает наши чувства, ум и вкус* (НКР, образовывает 4).

Слот ІНСТРУМЕНТ може бути заповнений лексичними одиницями на позначення: 1) **означених суб'єктів**, зокрема вчителів та вихователів: *Dans la résidence de l'ambassade, Nathalie Kim est éduquée par des précepteurs en compagnie de ses deux frères plus âgés qu'elle* (Werber 2000, с. 152); 2) **матеріальних об'єктів**, наприклад, грошей: *And when I think that the proceeds from my house will help educate our lawyers, doctors and teachers of the future, that makes me feel good* (LC, 1613) в наведеному текстовому фрагменті мільонер висловлює намір віддати свої доходи на розвиток освіти; 3) **нематеріальних об'єктів**, наприклад, організацій, курсів: *Several Hispanic leaders said the 1992 quincennial is an important way to educate "all Americans" of Hispanic contributions to the development of the United States* (LC, 49585), *Their brutal crusade to "reeducate" the pagan and feminine-worshipping religions spanned three centuries, employing methods as inspired as they were horrific* (Brown 2003, с. 105); *J'ai commencé tout en bas et réussi petit a petit a grimper en mettant de l'argent de côté, en participant a des compétitions, des exhibitions, en allant a des séminaires, en allant prendre des cours par-ci par-la pour m'éduquer* (LC, 22771); *Надзор за детьми снова был поручен Дрейяку, успешному в антракте образовать еще двух русских помещиков греческою мифологией и французскою историей* (НКР, образовать 318). У першому фрагменті аналог премії «Людина року» виступає інструментом інформування американської аудиторії про досягнення іспанської діаспори в США, у другому прикладі інструментом «освітнього» впливу на язичницьке населення виступають практики, які за характером нагадують хрестовий похід, в третьому текстовому фрагменті мовець розповідає про роль, яку відігравала участь у виставках та навчання на курсах у здобутті освіти; 4) **різних видів (практичної) діяльності**: *Les petits humains passaient là des années prouvantes, éduqués à grands coups de pied aux fesses* (Werber 1991, с. 150); *Учился он, как говорят, на медные деньги, но образовал себя чтением* (НКР, образовал 3). В першому фрагменті надання освіти здійснюється за допомогою стусанів, які отримує пацієнс.

Пацієнсом дії може бути: 1) **індивідуальний суб'єкт**: *They don't attempt to educate anyone about any possible health effects of smoking* (LC, 4483); *Eduquer un garçon, c'est éduquer un homme* (LC, 68693). У французькій мові означеним індивідуальним суб'єктом може виступати тварина, наприклад: *C'est un bel animal, bien éduqué, qui a bon caractère et qui est facile à travailler* (LC, 54808); Ставлячи кожну людину в цілковиту залежність від себе, цей лад змушений був брати на себе й обов'язок годувати її, **освічувати**, лікувати, розважати... (День, 2007); *Грозный учитель образовал много первостатейных танцовщиц и танцоров, а также превосходный кордебалет* (НКР, образовал 113); 2) **колективний суб'єкт**: *I will show them to Guiliano and promise him you will not implement the orders if he helps us to educate the Sicilian voters* (Puzo 1984, с. 172); *L'important est non seulement de connaître la vérité, mais surtout d'éduquer la société afin que de telles tragédies ne se répètent pas, a résumé le président Ion Iliescu* (LC, 6759); «*Мета виставки – інформувати й освічувати нинішні й майбутні покоління про цей важливий період сучасної історії і дати відображення того, якою було в ті роки реальне життя*», – говорять організатори (День, 2007); *Великая задача, разрешавшаяся нашими грамотными людьми в течении многих столетий, главнейшим образом состояла в том, что бы просветить, образовать те грубые массы населения, которые встречала грамотность, разносимая по далеким концам нашего отечества благочестивыми поборниками учения книжного, то есть просвещения* (НКР, образовал 315); 3) **об'єкт**, а саме окремі властивості чи органи людського організму, наприклад: *Is it too late to educate the eye?* (Coetzee 1999, с. 97); *Большую часть дня просиживал с ним, и он образовал своими поучениями мой разум, мое сердце* (НКР, образовал 146).

Підкреслимо, що в акціональному фреймі, в центрі якого лежить дієслово *s'éduquer* (франц.), *освічуватися* (укр.) дія спрямована на самого агенса (агенс є одночасно і пацієнсом): *Tu pousseras donc seule, tu t'éduqueras seule, tu devras trouver en toi la force et les protections qui te porteront en avant* (Werber 1992, с. 180), *Il me semblait qu'en communiquant à Freddy ma fringale de lecture, je lui offrais la liberté de s'éduquer ensuite par lui-même* (Thanatonautes, с. 438); *Треба стрімко розумнішати і дорослішати, треба терміново освічуватися й виробляти смак* (День, 2001). В другому з наведених фрагментів агенс дії є одночасно і пацієнсом ("освічує себе") та інструментом ("освічує своїми силами, самостійно"). В російській мові використання зворотнього займенника (себя) в ролі прямого додатка також призводить до збігу наповнення слотів АГЕНС та ПАЦІЄНС: *Великий наставник монашествующих святой Исаак Сирский, объяснив, что иные, по особенному смотрению Божию, скоро получают Божественную благодать и освящение, решил присовокупить, что, по мнению его, тот, кто не образовал себя исполнением заповедей и не шествовал по пути, по которому прошли Апостолы, недостойн называться святым* (НКР, образовал 125). В окремих випадках слот ПАЦІЄНС залишається незаповненим: *Хочеться не лише розважати, а й освічувати* (День, 2004).

Предметом освітньої діяльності може бути інформація, знання або практичні навички. В англійській, французькій та українській мовах синтаксична позиція при відповідному дієслові заповнюється іменниками, підрядним реченням з прийменником (*about* в англійській мові, *про* – в українській мові) або сполучником (*that* в англійській мові), інфінітивом. Наприклад: *Unreasonable fear of AIDS could cause a substantial disruption of the workplace unless employees are educated about how to deal with co-workers who have the fatal disease, according to the results of a survey released Tuesday by the American Red Cross* (LC, 38831), *Clearly, the long-term solution is to educate Congress, the administration and the American people that their tax and regulatory costs cannot grow faster than productivity does without reducing standards of living* (LC, 75954); *Ce ne sont que quelques exemples qui démontrent la nécessité d'informer et d'éduquer les élèves en matière de santé* (LC, 77024). Предмет освітньої діяльності в російській мові не конкретизований. Синтаксична позиція при дієслові *образовать* (рос.) не заповнюється. Зміст освітньої діяльності передається через відповідний слот інших дієслів, які мають сему 'освіта'

в своєму складі: *Вы знаете, что не так давно наши провинциальные помещики приезжали сами в Москву или присылали досужего человека, чтоб запастись на целый год разной провизией и, смотря по надобности, приискать подешевле иностранного мосьё или какую-нибудь заморскую мадому, которые могли бы выучить всяким наукам и **образовать** на европейский манер их милых деточек* (НКР, образовать 320). Освітня діяльність може бути локалізована в конкретних навчальних закладах (лексичне наповнення слоту ТУТ – іменники на позначення типу закладу) або регіонах країни, країнах (лексичне вираження слоту ТУТ – географічні назви): *He was **educated** at prep schools and Yale, then went into the Texas oil business* (LC, 39473); *Il était né a Florence où il fut **éduqué** a l'école des Dominicains de la ville* (LC, 31649); *Он не кончал университета или института, но настолько **образовал** себя дома, что его знаний оказалось достаточно для профессорства в американском колледже* (НКР, образовал 29). В акціональному фреймі концепту ОСВІТА у французькій мові доцільно виділити слот РЕЗУЛЬТАТ, який заповнюється підрядним реченням з сполучником *pour, afin que* та *à*: *Par exemple, l'abaissement des trottoirs au ras du sol devant les passages piétons pose un problume aux utilisateurs de cannes blanches, et surtout a leurs chiens, **éduqués** pour s'arrêter au bord d'un trottoir* (LC, 17451), *Là-bas, les enfants sont **éduqués** à l'accepter et à la respecter* (Werber 2001, с. 111). Результатом дії, позначеної дієсловом (*s')éduquer* є будь-які форми поведінка та знання. Слот ТАК акціонального фрейму вміщує оцінку мовця: *Along with the manpower shortage, Brock said "our children **are being less well educated** than we were* (LC, 31930); *Notre génération est extrêmement **mal éduquée** sur le plan sexuel* (Beigbeder 2001, с. 18), і спосіб дії за значенням відповідного дієслова: *Somme toute, Jacques Méliès avait été **éduqué** dans la peur permanente* (Werber 1992, с. 56).

Дієслова, які вербалізують концепт ОСВІТА в досліджуваних мовах, виступають центром акціонального типу, в якому актантами виступають АГЕНС, ПАЦІЄНС, ЛОКАТИВ. В іменних категоріях концепт ОСВІТА може бути представлений як об'єкт (артефакт, істота) та як подія / процес, що має певні темпоральні характеристики.

Проведене дослідження дає змогу зробити **висновки**, що дієслівні лексеми-вербалізатори представляють концепт ОСВІТА як (по)дію в усіх мовах зіставлення. В англійській, французькій, українській та російській мовах акцентовано предмет освітньої діяльності, що засвідчує заповнення синтаксичної позиції при відповідних дієсловах. **Перспективним** для подальших досліджень видається зістаний аналіз морфологічних категорій, які доповнюють семантику лексем та виконують аранжувальну роль та аналіз дієслів, що вербалізують концепт ОСВІТА а в англійській, французькій, українській та російській мовах на рівні синтаксичних схем та схем предикатів.

Література

Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – 1997. – Вип. 2. – С. 3–11. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов: [Монография] / Олег Александрович Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 347 с. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М.: Высш. шк., 1978. – 259 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

ВТССУМ - Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / [ред.-уклад. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1427 с. День – Газета «День» – Режим доступу до документу: <http://www.day.kiev.ua>. – Заголовок з екрану. НКР - Национальный корпус русского языка. – Режим доступу до корпусу: <http://www.ruscorpora.ru>. – Заголовок з екрану. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / [под ред. Н.Ю.Шведовой]. – 17-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985. – 797 с. Beigbeder F. L' amour dure trois ans : [a romance] / Frederic Beigbeder. – Paris : Gallimard, 2001. – 194 p. Brown D. Da Vinci Code : [a novel] / Dan Brown. – New York : Random House Large Print, 2003. – 739 p. Coetzee J. M. Disgrace / John M. Coetzee. – London : Secker & Warburg, 1999. – 219 p. Encyclopédie Multimedia Larousse sur CD-ROM. – Version 3.0 [Електронний ресурс]. – Paris : Navas Interactive et Larousse-Bordas, 1998. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. : 12 см. – Систем. вимоги: Pentium : 32 Mb RAM : CD_ROM Windows 98/2000/XP. – Назва з титул. екрану. LC - Leipzig corpus. – Access to the corpus : <http://corpora.uni-leipzig.de>. – Заголовок з екрану. Puzo M. The Sicilian : [a novel] / Mario Puzo. – New York : Linden Press, Simon & Schuster, 1984. – 410 p. Webster's - Webster's third new international dictionary of the English language : unabridged / [ed. Ph. B. Gove]. – Springfield, Massachusetts : G. & C. Merriam, 1961. – 2662 p. Werber B. L'empire des anges : [roman] / Bernard Werber. – Paris : Albin Michel, 2000. – 407 p. Werber B. Les fourmis : [roman] / Bernard Werber. – Paris : A. Michel, 1991. – 351 p. Werber B. Le Jour des Fourmis : [roman] / Bernard Werber. – Paris : A. Michel, 1992. – 463 p. Werber B. Le Livre du Voyage : [roman] / Bernard Werber. – Paris : LGF-Livre de Poche, 2001. – 160 p.